Зміст*

Вступ 9

Розділ 1. **Міти, оплачені життям** 13

«Анексія Криму – за одну ніч» 13
«Кримські татари п'ють людську кров» 16
Хто й навіщо оживив «бандерівців» у Криму 22
«Потяг дружби» 30
«Корсунський погром»: вигадані вбивства 35
Владімір Константінов: від українських боргів до російської слави 39
Алєксєй Чалий: «народний мер» Севастополя та його український бізнес 47
Сєрґей Аксьонов: як творили міт про «кримського Че Ґевару» 48
Наталья Поклонська: велика брехня символу «кримської весни» 55
Хто «мироточив» Ніколая 60

Розділ 2. **Між «зрадою» та «перемогою»** 67

Свідчення:
Петро Вольвач 71
Юлія Житнікова 73
Синавер Кадиров 76
Артем Кисельов 79
Олег Комуняр 82
Анонімний свідок 86
Слава Масонський 89
Леонід Матюхін 92
Василь Овчарук 105
Олексій 107
Світлана Паніна 110

* Розповіді свідків, імена яких у змісті подано курсивом, перекладено для цього видання з російської мови.

Михайло Піштой 114
Ірина Сєдова 115
Дарина Семенюк 120
Роман Яремійчук 124
Анонімний свідок 127

Розділ 3. **Назад до СССР: відродження репресій у Криму** 131

Свідчення:
Станіслав Єрмаков 145
Вельдар Шукурджієв 153
Олег Сенцов 156
Володимир Балух 159
Ільмі Умеров 162
Ігор Мовенко 165
Микола Семена 168
Сулейман Кадиров 173
Лариса Китайська 174
Ескендер Барієв 179
Кримські «Свідки Єгови» 183
Сервер Мустафаєв 187
Ольга Скрипник 191
Дар'я Свиридова 194
Ігор Котелянець 198

Розділ 4. **Таємні злочини Росії в Криму** 205

Свідчення:
Решат Аметов 208
Андрій Щекун 211
Анатолій Ковальський 215
Геннадій Афанасьєв 218
Олександр Костенко 221
Євген Панов 231
Ринат Параламов 234
Ахтем Мустафаєв 238

Післямова 241

Вступ

Цю книжку ми готували до п'ятої річниці російської анексії Криму. П'ять років – це певний рубікон. Шквал емоцій, що їх збурила російська окупація півострова, вщух, і можна, озирнувшись, поглянути на ситуацію тверезо, проаналізувати власні помилки й відповісти на важливі питання. Як могло статися, що у XXI столітті силоміць перекроюють кордони незалежної суверенної держави в центрі Европи? Які чинники сприяли російській владі у захопленні українського півострова?

У лютому – березні 2014 року російській армії за лічені дні вдалося захопити, а тоді й анексувати український Крим. Парадоксально, але дієвість потужного військово-окупаційного механізму забезпечувала не так сила зброї, як сила слова – брехливого та пропаґандистського. Навряд чи зуміла б Росія захопити Крим так успішно і швидко без потужного інформаційного супроводу: вкидів фальшивої інформації, поширення «актуальних» пліток, зокрема з вуст представників чинної кримської влади, активної демонізації активістів, які намагалися чинити опір окупації.

Тобто інформаційні знаряддя прислужилися окупантам українського півострова не менше, а може, навіть і більше, аніж знаряддя військові. Вони влучно поціляли у «наелектризоване» тими подіями кримське суспільство, розпалюючи ворожість до України й до всіх, хто ідентифікував себе з нею, і згодом це оберталося відвертою підтримкою окупантів. На цей «гачок» вряди-годи ловилися навіть досвідчені журналісти й експерти, то чи варто дивуватися, що облуду щиро сприймали за істину звичайні мешканці Криму.

Все ідеологічне обґрунтування так званої «кримської весни» трималося на брехні та маніпуляціях, і вони реально впливали на настрої багатьох кримчан. Вигадані «події» спричиняли вибухи «праведного гніву» й нарощували ненависть до України. Маніпульовані люди боялися зовсім не того, чого треба було боятися, і захоплювалися політиками, не вартими довіри й не гідними пошани.

Втім, нічого нового у цьому немає. Ключові тези, які поширювала тоді російська пропаґанда, ідентичні тим, що їх колись витворювала совєтська влада. «Українці – бандерівці-різуни», «кримські татари – зрадники», «Европа та Захід – вороги»... Цим мітам уже понад 70 років, але вони укріпились у свідомості людей і залишаються актуальними – пробуджують забуті примарні страхи та впливають на перебіг політичних процесів.

Дослідження змісту основних пропаґандистських тез Москви та дій російської армії на півострові 2014 року вщент руйнують запевнення кремлівської влади, що план цієї військової операції виник щойно після звернення президента-втікача Віктора Януковича до очільника РФ Владіміра Путіна по допомогу в евакуації з України під час Революції гідности.

Зібрані у цій книжці свідчення дають підстави стверджувати, що насправді захоплення Криму готували давно і ретельно. Російські спецслужби та проросійські політики впродовж десятиліть намагалися сіяти розбрат на півострові, поширюючи всілякі нісенітниці про кримчан різних національностей. Кримські татари та українці докладно розповідають, із чим їм довелося стикнутися в Криму за совєтських часів і за післясовєтських, коли формувалася незалежна українська держава.

Також із цих сторінок можна докладніше дізнатися про очільників «кримської весни», зокрема й деякі факти з їхнього життя, яких вони воліють не згадувати публічно. Це потрібно, щоби збагнути, чому влада РФ зробила ставку саме на Сєрґея Аксьонова, Владіміра Константінова, Наталью Поклонську та інших. Детальне вивчення їхньої діяльности доводить, що людей, зручніших для втілення російської авантюри в Криму, Кремлеві годі було й шукати. Щоб зробити з них героїв, російські політтехнологи мусили добряче попрацювати. Але за часів інформаційного проґресу забути або сховати правду стає майже неможливо. І завдяки цьому ви дізнаєтесь, що підконтрольний Росії очільник Криму з репутацією «кримського Че Ґевари» та «честного русского человека» насправді виявився людиною з буремних 90-х, яка до 2014 року вела не надто успішний бізнес та ще й мала борги і заарештоване майно.

Політик із репутацією «міцного господарника» та «успішного бізнесмена», який дуже тішиться з «повернення Криму в рідну гавань», насправді не знає історії рідного краю, має не надто приємний бізнесовий бекґраунд і до того ж схильний до забобонів.

Ну, а образ іще однієї чільної постаті «кримської весни», особи, якій дісталися лаври «першої жінки-прокурора Криму» та «захисниці православних людей», взагалі виявився плодом російської пропаґанди. Від початку і до кінця.

Про все це ми розповідаємо з документами в руках, аби дати об'єктивну

відповідь на питання, які чинники посприяли в 2014 році стрімкому «від'єднанню» території суверенної української держави.

Марнославство та банальна жага влади кількох людей призвели до того, що понад два мільйони кримчан стали заручниками у власному домі, втратили можливість впливати на свої життя та позбулися будь-яких ґарантій безпеки для себе і своїх рідних.

Наслідком геополітичних експериментів Кремля стали перехід Криму під контроль російських спецслужб і політичні, релігійні та інші репресії давно вже не баченого тут розмаху. Про деякі їхні жертви також можна довідатися з цієї книжки.

«Зате в Криму більші зарплати і пенсії, не те, що в Україні», – найпопулярніша відповідь, яку доводиться чути на противагу цим історіям. Але вона ж є і найцинічнішою. Адже некоректно вимірювати однією міркою свободу і безпеку та кількість грошей у гаманці. Зрештою, за яку суму ви погодитеся спостерігати, як катують вашого родича або сусіда, а чи й незнайому вам людину? У скільки оціните своє мовчання про злочин, свідком якого стали? Скільки коштує ваша мовчазна згода на те, щоби найближчих вам людей позбавили власної домівки?

Російська анексія Криму обернулася відродженням совєтського ладу в найгіршій його версії, великою гуманітарною катастрофою та стражданнями мільйонів людей. Проте ця історія не є чорно-білою. У ній є зрада та вірність, надія та зневіра, страждання та очікування, громадянська щирість та політичні маніпуляції.

Чи могло все скластися інакше? Важко сказати однозначно. Але немає сумніву, що якби Росії не вдалося тоді зіграти на емоціях кримчан, по-справжньому залякати багатьох «бандерівцями», в неї не вийшло би вдати з себе визволительку. А саме про це роками «співає» російська платівка, поступово перетворюючи брехню на правду, – у спосіб, який іще в минулому столітті описав Джордж Орвел, чию цитату взято за епіграф до цієї книжки.

Без розуміння того, де 2014 року була правда, а де брехня, годі здобути повноцінну науку з цих подій, зробити свідомі висновки і вибрати правильну дорогу до майбутнього. Коли ми позбудемося совєтських мітів і страхів, ми перестанемо бути зручними об'єктами політичних маніпуляцій, припинимо жити в ментальному полоні і збагнемо, хто ми є насправді. Тоді й розпочнеться наше справжнє майбутнє. Ми пропонуємо зробити крок до нього.

Розділ 1

Міти, оплачені життям

«Анексія Криму – за одну ніч»

Учасники та свідки подій, які розгорталися в Криму навесні 2014 року, згадують одну дивну річ: люди, які десятки років жили поряд одне з одним, враз перетворилися на ворогів. Сусід підозрював сусіда, колеґи на роботі потайки стежили одне за одним, діти не довіряли батькам, а батьки – дітям. Це скидалося на масовий психоз, у який занурилося понад два мільйони людей.

«Бандерівці», «зрадники», «фашисти» – таврувала українців більшість інформаційних каналів півострова вустами місцевих чиновників і заїжджих російських політиків. Прохання пояснити, про кого саме йдеться, лишалися без зрозумілої відповіді. Істерія в підконтрольних владі медіях, помножена на історичне невігластво, набирала обертів і живила у свідомості багатьох кримчан старі й нові страхи.

«Бандерівців», уособлення найлютішого зла, так ніхто в Криму й не побачив. Натомість на вулицях кримських міст з'явилися російські військовики. Але їх поява, на диво, мало для кого стала сиґналом справжньої, а не примарної тривоги. Кримчани приводили власних дітей сфотографуватися із «зеленими чоловічками» – знімки, виставлені в інтернеті, правдиві, таке справді було. Інша річ, чи можна вважати таку поведінку свідомою, зваженою та дорослою?

Важливо й те, що багато кримчан, які до 2014 року не довіряли місцевій владі і навіть критикували її за недолугість і корумпованість, тієї весни несподівано побачили в ній спасителів. І чим безглуздішими були чиновницькі заяви, тим більше у них вірили. Так тоді російська армія стала «героїчною визволителькою», нелеґітимний «референдум» – «чесним і вільним волевиявленням народу Криму», а кримські політики-марґінали та чиновники-корупціонери – героями.

І якщо віру людей в абстракції ще можна якось пояснити, то героїзація конкретних очільників так званої «кримської весни» виглядає парадоксально. Бо озброєних російських вій-

ськовиків кримчани могли раніше не бачити і мали про них небагато об'єктивної інформації, натомість поряд із цими політиками вони жили довгі роки, потерпаючи від їхньої недолугости, захланности й непрофесіоналізму.

Саме так на хвилі військового захоплення Криму до влади 2014 року прийшли Сєрґей Аксьонов, Владімір Константінов та інші персонажі так званої «кримської весни». Російська пропаґанда підносить їх як героїв, але насправді за ними тягнеться із минулого не надто приємний шлейф. Про деякі факти з життя керованої з Москви кримської верхівки, про які вона воліє публічно не згадувати, ми розкажемо в цьому розділі з документальними доказами. Вони дають чітке уявлення, що їхній героїчний образ – не більше, ніж плід російської пропаґанди.

Ми також досліджуємо й арґументовано спростовуємо основні міти, що ними російська влада оперувала задля захоплення Криму і виправдання перед світом своїх антиправових дій. За допомоги експертів і власних спостережень ми пояснюємо, звідки в Криму 2014 року взялися «бандерівці», хто та чому їх витворив і як оживали та впливали на кримчан давнішні міти, які, здавалося, давно вже мали б залишитися в минулому.

Хоч як дивно, але нісенітниці, що їх понад 70 років тому породила совєтська влада, і тепер не тільки живі, а й справно працюють на розпалювання ворожнечі між людьми та на виправдання територіяльних загарбань. «Кашу», яку заварюють ідеологи, «сьорбає» котре вже покоління, мільйони людей, платячи за це власними долями й життями.

Президент Росії Владімір Путін запевняє світ, що операцію, наслідком якої стала анексія Криму, підготовлено всього за кілька днів наприкінці лютого 2014 року, після розстрілу Евромайдану і втечі з України її четвертого президента Віктора Януковича.

За версією Путіна, 22 лютого Янукович зателефонував йому з проханням допомогти евакуюватися з України. Але тоді начебто не покинув країну, а попросив доправити його в Крим.

Рішення про військове захоплення Криму Путін, з його слів, ухвалив рано-вранці 23 лютого 2014 року. «В ніч з 22-го на 23-тє ми закінчили [операцію для евакуації Януковича] близько сьомої ранку. І перед тим, як розійтися, я всім своїм колеґам, а їх було четверо, сказав: ситуація на Україні розгорнулась таким чином, що ми вимушені почати роботу для повернення Криму до складу Росії. Поставив певні завдання, сказав, що і як ми маємо робити», – заявив Путін в інтерв'ю російському пропаґандистові Андрєю Кондрашову у фільмі «Крим. Шлях на Батьківщину», випущеному на російські телеекрани в березні 2015 року.

Проте події, які розгортались у Криму в лютому – березні 2014 року, свідчать зовсім про інше. Такі стрімкі та злагоджені захоплення російськи-

Віктор Янукович тікає з резиденції «Межигір'я» під Києвом уночі 22 лютого 2014 року. Стоп-кадр із запису камери відеоспостереження

ми військовими транспортних та військових об'єктів півострова не були б можливі без, щонайменше, детального вивчення цієї території (зокрема й закритих об'єктів, не позначених на цивільних картах). А це просто фізично неможливо зробити всього за кілька днів, про які говорить Путін.

Сумнівів у тому, що «план Путіна» був таким короткотривалим, додає і злагоджена робота російських інформаційних каналів, які за короткий період у лютому – березні 2014 року змогли розробити цілу стратегію поширення дезінформації: оголосити «ворогами Криму» всіх, хто підтримував Евромайдан, відтворити «бандерівців» і залучити пам'ять про Другу світову війну для створення несумісних аналогій. За одну ніч на колінці таку інформаційну стратегію розробити неможливо.

Ще одним вагомим арґументом, який ставить під сумнів слова російського президента про швидке планування «роботи для повернення Криму», є ідеологічна обробка кримчан, яку впродовж десятиліть проводили раніше совєтська влада, а потім її наступники. Ця робота полягала у ментальному поділі мешканців півострова на «слов'ян» і «неслов'ян», «своїх» і «чужинців». Робилося це зокрема й за допомоги цинічного спотворення історичної пам'яті про тих, хто складав основу кримських етносів і дбав про цю землю для наступних поколінь. Совєтська влада десятками років опрацьовувала засоби дискредитації будь-кого, хто намагався

чинити спротив офіційній лінії партії, на кримських татарах, українцях та інших. Саме в практиці аґітпропу з'явились і «бандерівці-різуни», і «кримські татари-зрадники», і багато інших пропаґандистських кліше, які досі живуть у колективній свідомості, плекаючи старі страхи й породжуючи нові.

Щоб зрозуміти справжню природу російської анексії Криму, від 2014 року треба повернутися на 70 років назад і порівняти ситуацію з сьогоденням. Тоді багато чого одразу стане зрозумілішим і логічнішим. Бо нинішня інформаційна кампанія Кремля, спрямована на дискредитацію сучасних його ворогів, насправді мало чим відрізняється від часів совєтської епохи. Змінилися хіба що способи поширення інформації, вони стали технічно досконалішими й охоплюють більшу авдиторію. За таких умов потреба вивчати історію бодай власної батьківщини стає дедалі важливішою. Хоч би для того, щоб не бути засобом ширення дезінформації і не допомагати ламати чужі життя, як це робилося десятки років. Ми спробуємо коротко зробити екскурс в історію та описати стратегію совєтської пропаґанди тих часів на прикладах тих, проти кого її було спрямовано.

«Кримські татари п'ють людську кров»

«Народ-зрадник, посібники фашистів, вороги», – так совєтська влада таврувала кримських татар, насильницьки виселяючи з Криму цілий народ. Сучасні науковці і дослідники совєтського режиму вже не раз спростовували ці Сталінові обвинувачення. Історичні дослідження на підставі розсекречених архівів НКВД та КҐБ доводять, що совєтська влада, депортуючи в 1944 році кримськотатарський народ під приводом буцімто покарання за співпрацю з німецькими нацистами, насправді не мала на це жодних підстав і жодних виправдань. І справжня причина цього масового виселення полягала в тому, що Сталін не бажав бачити тюркські народи на територіях, прикордонних із Туреччиною, яку він сприймав як потенційного противника. Цим сучасні історики пояснюють і насильницьке виселення в 1944 році інших мусульманських народів: інґушів, чеченців, карачаєвців, балкарців, що теж замешкували прикордонні з Туреччиною території.

Вчиняючи цей акт колективної відповідальности, совєтська влада покладала провину за свій злочин на жертву – тобто на депортований народ. Свідки депортації згадують, що поки кримських татар у вагонах-теплушках вивозили до Середньої Азії, в місцях призначеного їм мешкання совєтські чиновники вже оповідали про них жахи їхнім майбутнім сусідам. Лейтмотивом було те, що з Криму везуть «ворогів народу» і «фашистських поплічників». Це мало ускладнити й без того важке життя депортованих кримських татар у місцях поселення. Кримсько-

татарський активіст, правозахисник, совєтський політв'язень Синавер Кадиров розповідає про це так:

– Частина моїх родичів, які були на Уралі, в Пермі, Костромській області, розповідали, що тамтешніх мешканців підготували до того, що з Криму прибудуть «нелюди». Мамин двоюрідний брат, який потрапив у Кострому підлітком, розказував таке: тайґа, ліси, їх везли на лісоповал і висадили на станції, бо далі рейок не було. На станції лише одна будка – маґазин. Вони зайшли всередину, але там не було жодної живої душі. Виявилося, що місцевих попередили, і вони боялися виходити на вулицю, поховалися. Продавчиня в крамниці зі страху залізла під прилавок – усі інші розбіглися, а вона не могла втекти, бо була матеріяльно відповідальною особою. Це 1944 рік, Совєтський Союз, і тоді були такі міти.

Про ворожість до кримських татар у місцях депортації саме через розпалювану зусиллями влади антитатарську істерію говорять і багато інших історичних джерел та свідків. Активіст кримськотатарського національного руху, голова ЦВК Курултаю кримськотатарського народу Заїр Смедля переповідає спогади своїх депортованих батьків і розповідає про власний досвід:

– У місцях депортації совєтські спецслужби поширили про кримських татар поголос, що вони – зрадники батьківщини, рогаті, хвостаті та їдять людей. Під впливом цієї пропаґанди вагони з кримськими татарами подеколи зустрічали з великим острахом і навіть аґресією. Бувало, навіть каміння кидали. Але згодом ця пропаґанда вже не діяла так сильно, бо люди на власні очі побачили, що кримські татари такі ж, як і вони самі: так само моляться з Кораном, ховають своїх близьких за такими самими традиціями, що й інші мусульмани. І тоді вже стосунки між людьми почали вирівнюватися.

Заїр Смедля

На Уралі, куди потрапили мої батьки, все було набагато гірше. Там кримських татар селили в бараки з криміналітетом. І батькам довелося там пройти через багато випробувань, аби довести, хто є хто.

Я й сам не раз стикався з подібними мітами. Наприклад, коли пішов працювати в школу, в річницю депортації